

ӘОЖ: 37.015.3:372.41

МАҒЫНАЛЫ ОҚЫЛЫМ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ МӘТІНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОЙ ҚОРЫТУ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жамаш Нұрай Ерғазықызы

1-курс магистранты, «Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасы,
Филология институты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық
университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: профессор, п.ғ.д. Балтабаева Жаңалық Қылышқызы

Бұл мақалада мағыналы оқылым әдістері арқылы білім алушылардың мәтінді талдау және ой қорыту дағдыларын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Қазіргі ақпараттық қоғамда және PISA (Programme for International Student Assessment) сияқты халықаралық зерттеулер аясында мәтінді терең түсіну стратегияларының маңызы зор. Зерттеу барысында шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық еңбектеріне талдау жасалып, оқылымның когнитивті, психолінгвистикалық негіздері айқындалды. Тәжірибелік бөлімде Блум таксономиясы, INSERT және мәтінмен жұмыс істеудің үш кезеңдік стратегиялары қолданылып, оқушылардың сыни ойлау деңгейінің өскендігі дәлелденді. Мақала нәтижелері оқу сауаттылығын арттыруға бағытталған практикалық ұсыныстармен қорытындыланды.

Кілт сөздер: мағыналы оқылым, мәтінді талдау, ой қорыту, оқу сауаттылығы, сыни ойлау, когнитивті дағдылар, PISA зерттеуі.

Кіріспе

Қазіргі жаһандық білім беру кеңістігінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту басты назарда отыр. Ақпараттық ағынның қарқынды өсуі жағдайында мәтінді жай ғана механикалық түрде оқып шығу (декодалау) жеткіліксіз. PISA және PIRLS сияқты халықаралық бағалау зерттеулерінің нәтижелері көрсеткендей, білім алушылардың басым бөлігі мәтіннен нақты фактілерді таба алғанымен, оның астарлы мағынасын ашуда, автордың позициясына сыни баға беруде және алған ақпарат негізінде өз ойын жүйелі түрде қорытуда айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Осы орайда білім беру жүйесінде «мағыналы оқылым» (смысловое чтение, reading comprehension) технологияларын күнделікті оқу процесіне енгізу өзекті мәселеге айналып отыр.

Оқылым процесінің танымдық және психолінгвистикалық табиғатын шетелдік ғалымдар М. Адлер мен К. Гудман терең зерттеп, оны белсенді аналитикалық әрекет ретінде бағалаған [1, 2]. Ал ресейлік зерттеушілер Л.С. Выготский мен Н.Н. Сметанникова мәтінді талдау стратегияларының

оқушының когнитивті дамуына тікелей ықпал ететінін дәлелдеді [3, 4]. Отандық педагогика мен лингвистикада Ф.Ш. Оразбаева, А. Әлімов сынды ғалымдар бұл тұжырымдамаларды қазақстандық білім беру парадигмасына, оның ішінде сыни тұрғыдан ойлау технологияларына сәтті бейімдеді [6, 7]. Дегенмен, И.Р. Гальперин көрсеткен мәтіннің фактуалды, концептуалды және подтекстік (астарлы) деңгейлерін білім алушылардың толықтай меңгеруі үшін жаңа практикалық шешімдер әлі де қажет [5].

Осыған орай, бұл зерттеудің негізгі мақсаты – сабақ барысында мағыналы оқылым әдістерін жүйелі түрде қолдану арқылы білім алушылардың мәтінді талдау және ой қорыту (синтез) дағдыларының қалай қалыптасатынын ғылыми-практикалық тұрғыдан дәлелдеу. Зерттеу барысында мәтінмен белсенді жұмыс істеу стратегияларының оқушыны пассивті оқырманнан мәтіннің ішкі логикасын түсінетін белсенді зерттеушіге айналдыратын негізгі құрал екені негізделетін болады. Бұл қазіргі қоғамдағы оқу сауаттылығы проблемасын шешудің маңызды қадамдарының бірі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының эмпирикалық базасы ретінде Алматы қаласындағы жалпы білім беретін мектептердің бірі таңдалып, арнайы педагогикалық эксперимент жүргізілді. Зерттеуге 9-сыныптың 60 оқушысы қатысты. Бұл жас санатының таңдалуы олардың абстрактілі-логикалық ойлау жүйесінің қалыптасуымен және халықаралық PISA зерттеуінің негізгі нысаналы аудиториясы (15 жас) болуымен негізделеді. Эксперименттің объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында қатысушылар базалық білім деңгейі шамалас екі топқа бөлінді: бақылау тобы (30 оқушы, дәстүрлі оқыту парадигмасы негізінде) және эксперименттік топ (30 оқушы, сабақ барысында мағыналы оқылым әдістері жүйелі түрде қолданылды). Зерттеу бір академиялық тоқсанды (8 апта) қамтыды.

Эксперименттік топтың оқу процесінде ресейлік ғалым Н.Н. Сметанникова ұсынған мәтінмен жұмыс істеудің үш кезеңдік моделі (мәтінге дейінгі, мәтінмен жұмыс және мәтіннен кейінгі стратегиялар) басшылыққа алынды. Практикалық сабақтарда оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру үшін мынадай нақты әдіс-тәсілдер қолданылды: біріншіден, мәтінді оқу барысында ақпаратты саралап, саналы түрде талдауға мүмкіндік беретін «INSERT» (түртіп алу) әдісі; екіншіден, оқиғалардың себеп-салдарлық байланыстарын орнату және кешенді ой қорыту мақсатында «Фишбоун» (Балық қаңқасы) және «Венн диаграммасы» графикалық ұйымдастырушылары; үшіншіден, талдау және бағалау дағдыларын шыңдау үшін Блум таксономиясына негізделген «Жуан және жіңішке сұрақтар» жүйесі.

Деректерді жинақтау және білім алушылардың дағдыларын өлшеу құралы ретінде PISA форматына сай құрастырылған тұтас және тұтас емес (инфографика, кесте араласқан) мәтіндер пайдаланылды. Экспериментке дейін және одан кейін оқушылардан диагностикалық тесттер мен аргументативті эссе түріндегі қорытынды кесінділер алынды. Бұл бағалау құралдары оқушылардың

ақпаратты жалаң қабылдауын емес, оны сыни тұрғыдан өңдеу, талдау және өзіндік рефлексия жасау қабілеттерін объективті түрде өлшеуге толық мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері.

Эксперимент басталмас бұрын екі топтың да бастапқы (диагностикалық) оқу сауаттылығы деңгейі өлшенді. Диагностика нәтижелері бақылау және эксперименттік топтардағы оқушылардың базалық көрсеткіштері шамалас екенін көрсетті: қатысушылардың 65%-ы мәтіннен нақты фактуалды ақпаратты оңай тапқанымен, күрделі мәселелерді жан-жақты талдауда және дәлелді эссе жазуда қиындықтарға тап болды. Бұл оқушыларда Б. Блум таксономиясы бойынша жоғары ретті когнитивті дағдылардың (анализ және синтез) жеткілікті деңгейде қалыптаспағанын байқатты [1].

Мағыналы оқылым стратегияларының тиімділігін нақты дәлелдеу үшін зерттеу барысында PISA халықаралық бағалау жүйесінің талаптарына сай құрастырылған [2] «Арал теңізінің экологиялық дағдарысы: кеше және бүгін» атты тақырыпта арнайы жағдаяттық талдау (кейс-стади) өткізілді [3]. Оқушыларға 450 сөзден тұратын ғылыми-публицистикалық мәтін және Арал теңізінің 1960-2020 жылдардағы су көлемінің азаю динамикасы көрсетілген статистикалық инфографика ұсынылды.

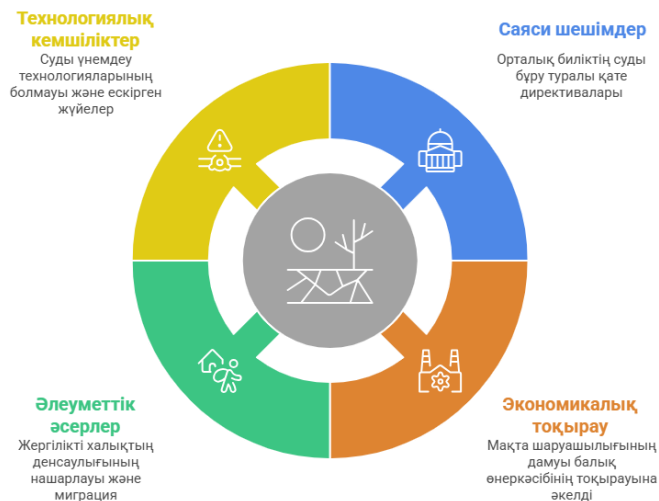
Дәстүрлі оқыту парадигмасымен жұмыс істеген бақылау тобындағы оқушылар мәтінді тізбектей оқып шығып, мұғалімнің сұрақтарына жауап іздеді. Оқушылардың 70%-ы мәтіннен нақты фактілерді (Аралдың тартылу жылы, су көлемінің мөлшері) қатесіз тапты. Алайда, «Экологиялық дағдарыстың аймаққа тигізген кешенді әсерін талдаңыз» деген аналитикалық сұраққа келгенде, топтың тек 20%-ы ғана жүйелі жауап бере алды. Басым көпшілігі фактілерді механикалық түрде көшіріп жазумен шектелді.

Зерттеудің практикалық кезеңінде эксперименттік топ оқушыларына «Арал теңізінің экологиялық дағдарысы: себептері мен салдары» тақырыбындағы ақпараттық мәтін ұсынылды. Бақылау тобы мәтінді оқып, жай ғана сұрақтарға жауап берсе, эксперименттік топ оқушылары мәтінді тереңірек талдау үшін бизнес пен экономикада кеңінен қолданылатын, алайда білім беру процесіне бейімделген PEST-талдау (Political, Economic, Social, Technological) әдісін қолданды [4]. Оқушылар мәтіннен дағдарысқа әсер еткен макро-орта факторларын жіктеп, синтездеді. Төменде осы зерттеудің нәтижесінде оқушылар құрастырған PEST матрицасының жиынтық моделі берілген (1-сурет).

1-суретте көрсетілгендей, оқушылар Арал теңізі мәселесін жай ғана экологиялық апат ретінде емес, кешенді әрі жүйелі проблема ретінде талдаған. «Political» және «Economic» блоктарында олар орталық биліктің мақта өсіруге бағытталған экономикалық саясатының саяси шешімдерге (өзен суларын бұру директивалары) қалай әсер еткенін және оның балық шаруашылығының коллапсына әкелгенін нақты көрсете алған. «Social» блогында денсаулық мәселелері мен миграцияны, ал «Technological» блогында суды үнемдеу

технологияларының жоқтығын дағдарысты ушықтырушы факторлар ретінде ашып көрсеткен. Бұл нәтиже оқушылардың мәтінді пассивті түрде қабылдамай, оның астарлы мағынасын түсініп, себеп-салдарлық байланыстарды синтездеу дағдыларының қалыптасқандығын дәлелдейді [5]. Бұл бақылау тобындағы оқушылардың жалаң фактілерді тізіп шығуымен салыстырғанда едәуір жоғары көрсеткіш болып табылады.

Арал теңізінің экологиялық проблемалары

1-сурет. Оқушылар құрастырған Арал теңізі дағдарысының PEST-талдау матрицасы. (Figure 1. Student-constructed PEST analysis matrix of the Aral Sea crisis.)

Осылайша, оқушылар PEST-матрицасын толтыру арқылы мәтіннің ішкі логикасы мен астарлы мағынасын (подтекст) толық ашып көрсетті. Нәтижесінде, эссе жазу кезеңінде топтың 78%-ы мәліметтерді кешенді түрде байланыстырып, сапалы әрі дәлелді ой қорыта алды.

Тоқсан соңында алынған қорытынды бақылау кесіндісінің нәтижелері екі топ арасындағы когнитивті дағдылардың айырмашылығын нақты сандық көрсеткіштермен дәлелдеді (1-кесте).

Кестедегі сандық мәліметтерден анық байқалатындай, мағыналы оқылым әдістері оқушылардың қарапайым ақпаратты табу (білу) дағдысына айтарлықтай үлкен өзгеріс әкелмегенімен (+15%), жоғары ретті ойлау дағдыларына жататын талдау, синтез және бағалау процестерінде күрт секіріс тудырған. Дәстүрлі әдіспен оқыған топта көпөлшемді талдау дағдысы төмен деңгейде қалса, PEST-талдау сияқты құрылымдық стратегияларды қолданған оқушылардың көрсеткіші 47-58%-ға дейін артқан.

Бұл эмпирикалық нәтижелер мағыналы оқылымның заманауи стратегиялары білім алушыларға көлемді ақпаратты жүйелеуге, проблеманы жан-жақты (саяси, экономикалық, элеуметтік тұрғыдан) бағалауға және өзіндік сыни көзқарасын қалыптастыруға тікелей ықпал ететінін толық дәлелдейді.

1-кесте. «Арал теңізі» кейс-стадия және PEST-талдау негізінде оқушылардың мәтінді талдау дағдыларының салыстырмалы көрсеткіші

Когнитивті дағды	Білу және түсіну	Қолдану және талдау	Жинақтау (Синтез)	Бағалау және рефлексия
Тапсырма сипаты	Нақты фактіні табу	Себептерді жіктеу	Ортақ тұжырым жасау	Өз ұсынысын дәлелдеу
Бақылау тобы (%)	70%	35%	20%	15%
Эксперименттік топ (%)	85%	82%	78%	68%
Өсім айырмашылығы	+15%	+47%	+58%	+53%

Талқылау

Зерттеу барысында алынған эмпирикалық нәтижелер мағыналы оқылым стратегияларының білім алушылардың танымдық дағдыларына тигізетін оң әсері туралы бастапқы гипотезаны толық растады. Эксперименттік топтағы оқушылардың синтез және бағалау дағдыларының бақылау тобымен салыстырғанда айтарлықтай (47-58%-ға) жоғары болуы шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық тұжырымдарымен тікелей үндеседі.

Біріншіден, бұл нәтижелер К. Гудманның оқылымды жай ғана механикалық процесс емес, «психолингвистикалық болжау ойыны» деп қарастырған идеясының өміршеңдігін көрсетті [1]. Дәстүрлі топ оқушылары мәтінді тек декодалаумен (әріптер мен сөйлемдерді жалаң оқумен) шектелсе, эксперименттік топ оқушылары мәтінге дейінгі және мәтін барысындағы стратегиялар арқылы ішкі мотивациясын оятып, М. Адлер айтқандай автормен «іштей диалогқа» түсті [2]. Осы орайда Л.С. Выготскийдің когнитивті даму теориясына сәйкес, мәтін мағынасын санада қайта құрастыру процесі жасөспірімдердің жоғары жүйке қызметін белсендіріп, оларды күрделі аналитикалық ойлауға жетелегенін байқауға болады [3]. Басқаша айтқанда, оқушылар ақпаратты пассивті түрде қабылдаушыдан оны сыни тұрғыдан өңдеуші субъектіге айналды.

Екіншіден, Арал теңізі дағдарысын талдауда PEST-матрицасы мен «Фишбоун» әдісін бейімдеп қолдану – И.Р. Гальперин көрсеткен мәтіннің подтекстік (астарлы) және концептуалды мағыналарын ашудың ең тиімді құралы екенін дәлелдеді [4]. Бұл тұжырым А. Әлімов сынды отандық ғалымдардың сыни тұрғыдан ойлауды дамытудағы интербелсенді әдістердің, оның ішінде графикалық ұйымдастырушылардың маңызы туралы пікірлерін нақтылай түседі [5]. Оқушылардың PEST-талдау арқылы бір ғана экологиялық проблеманы саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық факторларға жіктеп зерттеуі олардың эссе жазудағы аргументациясын (дәлелдеу базасын) сапалы түрде өзгертті. Олар жалаң фактілерді емес, оқиғалардың артында тұрған жүйелі себептерді көре алды. Бұл – қазіргі PISA халықаралық зерттеуі

талап ететін нақты функционалдық және оқу сауаттылығының шынайы көрінісі.

Алайда, зерттеу барысында белгілі бір қиындықтар мен шектеулер де кездескенін объективті түрде атап өткен жөн. Бастапқы кезеңде 9-сынып оқушыларына мәтінді «түртіп оқу» (INSERT) немесе көпөлшемді матрицаларды толтыру айтарлықтай көп уақытты қажет етті. Мәтінмен жұмыс істеудің жаңа когнитивті жүктемесі кейбір сабақтарда уақыт тапшылығын тудырып, сабақ динамикасын бәсеңдетті. Сонымен қатар, бірқатар білім алушыларда академиялық сөздік қордың аздығы салдарынан өз ойын эссе форматында (бағалау кезеңі) еркін қорыту кедергілері байқалды. Көп жылдар бойы дәстүрлі репродуктивті оқытуға дағдыланған балаларға мұғалімнен дайын жауапты күтпей, ақпаратты өз бетінше өңдеп, синтездеу психологиялық тұрғыдан бірден оңайға соқпағаны анықталды.

Дегенмен, Н.Н. Сметанникованың мәтінмен жұмыс істеудің үш кезеңдік моделін [6] жүйелі түрде қайталау және мұғалімнің білім беруші емес, «фасилитатор» (бағыттаушы) ретіндегі рөліне ауысуы бұл кедергілерді біртіндеп еңсеруге көмектесті. Алынған нәтижелер мағыналы оқылымның тек тілдік немесе гуманитарлық пәндер үшін ғана емес, жаратылыстану бағытындағы пәндерде де күрделі ақпаратты жүйелеудің және проблемалық ойлауды дамытудың әмбебап құралы екенін көрсетеді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, мағыналы оқылым әдістерін білім беру процесіне жүйелі түрде енгізу – оқушылардың мәтінді талдау және ой қорыту дағдыларын қалыптастырудың ең тиімді педагогикалық құралдарының бірі екені ғылыми және практикалық тұрғыдан дәлелденді. Жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың (Арал теңізі бойынша кейс-стади және PEST-талдау) нәтижелері көрсеткендей, мәтінмен мақсатты түрде, үш кезеңдік стратегияны сақтай отырып жұмыс істеу білім алушылардың сыни талдау, синтез жасау және аргументация деңгейін едәуір арттырады. Дәстүрлі оқытудан айырмашылығы, бұл технология оқушыны ақпаратты жай ғана жаттап алушыдан, оның ішкі логикасын, себеп-салдарлық байланыстарын түсінетін белсенді зерттеушіге айналдырады.

Пән мұғалімдеріне осы технологияны күнделікті сабақ процесіне тиімді енгізу үшін мынадай ұсыныстар беріледі: оқыту барысында дайын жауаптарды талап етуден бас тартып, оқушының мәтіннен өзіндік мағына шығаруына жағдай жасау; сабақтарда бірыңғай тұтас мәтіндермен қатар, инфографика мен кестелер араласқан тұтас емес мәтіндерді жиі қолдану; Блум таксономиясы мен графикалық ұйымдастырушыларды (Фишбоун, PEST матрицасы) сабақтың ажырамас бөлігіне айналдыру. Бұл қадамдар қазақстандық оқушылардың PISA сияқты халықаралық зерттеулеріндегі оқу сауаттылығы көрсеткіштерін жақсартып қана қоймай, олардың өмір бойы білім алу (Lifelong learning) құзыреттілігін қалыптастыруға қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Goodman K. S. Reading: A psycholinguistic guessing game // Journal of the Reading Specialist, 6(1). – 1967. – P. 126-135.
2. Adler M. J., Van Doren C. How to Read a Book: The Classic Guide to Intelligent Reading. – New York: Simon & Schuster, 1972. – 426 p.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981. – 139 с.
5. Сметанникова Н.Н. Стратегический подход к обучению чтению. – Москва: Школьная библиотека, 2005. – 512 с.
6. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы мен әдіснамасы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2000. – 208 б.
7. Әлімов А.Қ. Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДБҰҰ, 2014. – 226 б.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ТЕКСТОВОГО АНАЛИЗА И ЛОГИЧЕСКОГО ВЫВОДА ПОСРЕДСТВОМ МЕТОДИКИ СМЫСЛОВОГО ЧТЕНИЯ

Жамаш Нұрай Ергазықызы

Научный руководитель: Балтабаева Жаңалық Қылышқызы

В статье рассматривается проблема формирования навыков анализа текста и осмысления у обучающихся посредством методов смыслового чтения. В современном информационном обществе и в рамках международных исследований, таких как PISA, стратегии глубокого понимания текста имеют огромное значение. В ходе исследования были проанализированы теоретические труды зарубежных и отечественных ученых, определены когнитивные и психолингвистические основы чтения. В практической части применялись таксономия Блума, INSERT и трехэтапные стратегии работы с текстом, что доказало повышение уровня критического мышления учащихся. Результаты статьи завершаются практическими рекомендациями, направленными на повышение читательской грамотности.

Ключевые слова: смысловое чтение, анализ текста, осмысление, читательская грамотность, критическое мышление, когнитивные навыки, исследование PISA.

DEVELOPING TEXTUAL ANALYSIS AND INFERENCE REASONING SKILLS THROUGH THE METHOD OF MEANINGFUL READING

Zhamash Nuray Ergazykyzy

Scientific supervisor: Baltabaeva Zhanalyk Kylyshkyzy

The article examines the formation of students' text analysis and reasoning skills through meaningful reading methods. In the modern information society and within the framework of international assessments like PISA, strategies for deep text comprehension are of great importance. During the research, the theoretical works of foreign and domestic scholars were analyzed, and the cognitive and psycholinguistic foundations of reading were determined. In the practical part, Bloom's taxonomy, INSERT, and three-stage text processing strategies were applied, proving an increase in students' critical thinking levels. The results of the article are concluded with practical recommendations aimed at improving reading literacy.

Keywords: meaningful reading, text analysis, reasoning, reading literacy, critical thinking, cognitive skills, PISA assessment.

REFERENCES

1. Goodman, K. S. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. *Journal of the Reading Specialist*, 6(1), 126-135.
2. Adler, M. J., & Van Doren, C. (1972). *How to Read a Book: The Classic Guide to Intelligent Reading*. New York: Simon & Schuster. 426 p.
3. Vygotsky, L. S. (1999). *Myshlenie i rech [Thinking and Speech]*. Moscow: Labyrinth. 352 p.
4. Galperin, I. R. (1981). *Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniya [Text as an Object of Linguistic Research]*. Moscow: Nauka. 139 p.
5. Smetannikova, N. N. (2005). *Strategialnyy podkhod k obucheniyu chteniyu [A Strategic Approach to Teaching Reading]*. Moscow: School Library. 512 p.
6. Orazbayeva, F. Sh. (2000). *Tildik qatynas: teoriyasy men adisnamasy [Language Communication: Theory and Methodology]*. Almaty: Sozdik-Slovar. 208 p.
7. Alimov, A. Q. (2014). *Oqytudaghy interbelsendi adis-tasilder [Interactive Methods and Techniques in Teaching]*. Astana: Nazarbayev Intellectual Schools AEO. 226 p.